

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уреднички одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, *Конески Блаже*
др *Николић М. Берислав*, др *Павловић Миливој*, др *Пецо Асим*, др *Пешикан Мићар*,
др *Стевановић Михаило*, др *Храстић Мајла*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVI — св. 1-2.

БЕОГРАД
1963—1964.

ИКАВСКИ ГОВОР У СР СРБИЈИ

ПРЕДГОВОР

Ова студија треба да покаже садашње стање икавизама у западној Србији и значај њихов за утврђивање некадашње границе простирање икавског наречја према екавском и ијекавском, као и за објашњење формирања млађега типа екавског наречја, тј. шумадијско-војвођанског говора, или, да узмемо још уже, шумадијско-сремског. Будући упознат с раније објављеним обавештењима и подацима о икавизмима у Подрињу, као и после личног запажања за врме првог светског рата и доцнијих путовања по томе крају, којом сам приликом видео да икавизама има на много широј територији него што је то раније било познато, — одлучио сам се да обиђем цео крај и утврдим садашње стање икавизама у Подрињу, да бих потврдио своју претпоставку о некадашњој источној граници икавскога говора.

Уз помоћ тадашње Српске краљевске академије, ја сам у три маха вршио дијалекатско испитивање у Подрињу. Приликом првог путовања, у августу 1930. године, обишао сам азбуковачка села поред Дрине: *Узовницу, Грачаницу, Горњу и Доњу Буковицу, Горњу и Доњу Љубовићу, Горње Кошље, Савковиће, Торник, Горњу Тријешницу, Дрлаче и варошницу Љубовију*. Ово своје прво путовање предузео сам ради рекогносцирања, да бих забележио где се све још чувају икавизми, те да ми то послужи као путоказ за детаљна испитивања. Друго моје путовање, у августу 1932, имало је за циљ да побележим икавизме у свима местима за која сам знао или чуо да чувају икавски говор, те сам обишао: варошницу *Пецку*, са засеоцима *Пуљези, Скадар и Драгодо* у азбуковачком срезу, затим рађевска села *Шљивову и Горњу Богошићу*. Прешавши Соколску планину, спустио сам се у азбуковачка села *Бачевце и Сирмово*. Да бих проверио имали и на босанској страни икавизама, као што сам претпостављао, прешао сам Дрину и обишао села: *Сикирић, Сасе, Михаљевиће, Брајцунац, Градине и Кравице*, те утврдио да се и тамо донекле још чувају икавизми,

углавном код муслимана. Мада сам намеравао да се на овом путу дуже задржим и што пажљивије испитам говор, нисам се, на жалост, могао задржати више од 12 дана, јер ме је полиција ометала, пратећи ме устопице (било је то за време злогласног шестојануарског режима), тако да су се људи плашили да разговарају са мном.

Сазнавши да се икавизми чују и ван Азбуковице и Рађевине, одлучио сам се да испитам још и ваљевску Подгорину и ужичко Подриње, тј. тадашњи рачански срез, па сам у августу 1933. године, у току 12 дана обишао ова села: *Брезовицу, Врагочаницу, Вујиновачу, Драгијевицу, Лојашањ, Осиружањ, Поћућу, Ребел, Совац, Ситанцу Реку, Суводање, Тубравић*, у подгорском срезу, и *Бачевце, Гвоздац, Дуб, Зарожје, Косијојевиће, Љешијанско, Овчићу, Оклеица, Пејел, Пилтачу, Рачу, Рогачицу, Својдруг, Сијерац, Скелане, Сирмово, Црегацу* у рачанском срезу. Осим тога, обишао сам и колубарска села *Лелић, Пауне и Рајковић*.

Спречен догађајима и, у вези с тим, заузетостију другим пословима, није ми раније било могућно средити, допунити и обрадити прикупљени материјал. Да би се добила потпунија слика распрострањености икавских остатака у сливу Дрине, с обе њене стране, и даље у западној Србији, ваљало би испитати још и бивши црногорски срез и ијекавски говор на левој страни Дрине.

І. УВОД

1) *Досадашња истраживања и подаци*

Икавизме у екавском наречју први помиње Вук Караџић. У својој „Српској граматици“, штампаној уз I издање његова Српског рјечника, 1818. године, међу особинама војвођанских говора, поглавито сремских, Вук на више места помиње изговор самогл. и место *е*, као нпр. у речима: *видиџи, волиџи, вриџи се, леиџи, њозелџо, сџидиџи се, џриџи*, за тим у именичким облицима: *на волоџим, с је-лени, по градови, у коџлови*¹. Помињући овакве случајеве, Вук је, свакако, сматрао да се ту и увукло под утицајем икавског говора. Да је то тако, може се судити по неким његовим доцнијим констатацијама и изричито исказаним претпоставкама. Тако он у свом „Одговору на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџићу = М. Светићу“, 1839. године, на једном месту каже:

„Тако се по сјевернијем крајевима (у Сријему, Бачкој и Банату) увукло много овога изговора из западњег наречја у источно нпр.

¹ Скупљ. грам. и полем. сп. II, 21.

нисам, гди, овди, онди; жемџи, леџиџи, видџиџи, њозелениџи, и тако у свима овакијем глаголима. У Бачкој се може чути и: *џрид* кућом, *џрџко* Дунава, *ниџи* (мјесто *неџи*), *ниџоџко* (м. *неџоџко*) и т.д. А у неколико ријечи узело се *е* мјесто *и* (наопако), нпр. *Боле* ме глава (мјесто *боли* ме), *воџем* (м. *воџим*). У гдјекојим пак ријечима тако се помијешало *е* и *и*, да се не зна, кад које ваља казати, ни ондје, гдје је у значењу велика разлика, нпр. *џребџиџи* и *џриџиџи*, *џревџиџи* и *џривџиџи*, *џренџиџи* и *џринџиџи* и т.д.².

А на другом месту Вук каже:

„Само ћу овдје узгред назначити, да је оно Сремачко и Бачванско на *коли*, по *сели*, за *враџи*... по свој прилици од Кекаваца и Чакаваца“, — па затим, износећи међу особинама чакавског дијалекта наставак ген. мн. *-их*, у фусноти вели:

„Може бити да је и у нас отуда: *џреџи*, *џраџи*, и у Сријему и у Бачкој *-џуџи*“³.

Из наведених цитата види се како је Вук сматрао да су икавизми (рачунајући у њих не само *и* постало од старог *јата*, већ и друге случајеве са *и* место *е*) дошли у екавске говоре из суседних икавских. Пада у очи да Вук нигде не говори о икавизмима у Србији, мада је знао да их има, и то баш у његову родном крају, иако је у свој Рјечник унео доста речи са *и* од *јата* место *е*, као што су: *здравџиџи*, *маџорџиџи*, *џрџавџиџи*, *обанџавџиџи*, *обљуџавџиџи*, *обезобразџиџи*, *обосџиџи*, *оглуџиџи*, *одриџавџиџи*, *озлоџрџиџи*, *окилавџиџи*, *оздравџиџи*, *омрџавџиџи*, *омаџорџиџи*, *оседџиџи*, *ослаџиџи*, *ослеџиџи* (поред *ослеџиџи*), *оџелавџиџи*, *оџоравџиџи*, *џобелџиџи* (поред *џобелџиџи*), *џобесџиџи* (поред *џобесџиџи*), *џобуџавџиџи*, *задоџнџиџи* (*се*), *одоџнџиџи*, *закасџиџи*, *свеџиџиџи* *се*, *засвеџиџиџи* (*се*) и др.

Прошло је отада читавих тридесет година док није М. Ђ. Милићевић утврдио да се и у западној Србији, у Подрињу, налазе трагови икавског говора. Описујући у своме великом делу „Кнежевина Србија“ 1878. поједине тадашње округе у географском, етнографском и историјском погледу, Милићевић се увек дотицао и тамошњег говора, бележећи понеку карактеристичну језичку особину. Тако он каже да у горњем Подрињу има целих породица које говоре западним говором, али да су то малени изузеци. Описујући говор ужичког округа, он каже:

„У селу Пепељу, у срезу рачанском, у половини села *Овчине*, и у *Ђеранићима*, засеоку својдрушком, може да се чује: *миџо* место

² Ibid. III, 37—38.

³ Скушњени грам. и полем. списи III, стр. 195.

лијепо; *сино* место сијено; *дијте* место дијете и све друге особине западног говора. Ово се још може да чује доле низ Дрину у Љубоваћу и Ораховици (у срезу азбуковачком)⁴ (стр. 631).

Штета је што он и те друге особине није записао. Поред тога он каже :

„Глас *л* у неким се речима изговара много деље него што га ми доле изговарамо : налик је на *л*, кад га изговара Рус у речи *благодарю*, на прилику у овим речима : *Било* је снијега; *вала* нећеш!“

В. Карић у својој књизи „Србија“ такође помиње икавизме у Подрињу. На стр. 203. он каже : „Западним говором говори се у неколико села поред Дрине, у Подринском и Ужичком округу“.

После Милићевића много више података о остацима икавског говора у западној Србији дао је Љ. Павловић у својим етнографским радовима „Соколска нахија“⁴ и „Ужичка Црна Гора“⁵.

Некадашња *Соколска нахија* за време турске управе, све до 1833. године, кад је припојена Србији, припадала је административно Босни, а обухватала је слив Дрине од босанско-србијанске границе код Заовина до краја зворничке клисуре, ограничена с југа и истока планинским ланцем *Зборничје—Кадина Глава—Поникве—Јелова гора—Црни врх—Варда—Лисина—Повлен—Јабланик—Медведник—Суводо—Рожањ—Соколска џланина—Јагодња—Кошућа Ситија—Борања—Гучево*.

Љ. Павловић не наводи никаквих примера за икавизме, већ само казује у ком се селу, братству или роду говори или се говорило икавски. Тако је забележио у азбуковачком срезу да говоре икавски : у *Царини* 5 фамилија, од којих су, вели, неке биле раније католичке вере, и 3 циганске, које су досељене из порушеног града Сокола; у *Гуњацима* 1 фамилија, у *Посићењу* и *Вољевцима* по 1, у *Торнику* 1, у *Горњој Буковици* 3, *Леовићу* 1, *Горњој Ораховици* 2, у *Дрлачама* има брдо које се зове *Ситине* и име *Јосић*. За рађевски срез вели да у *Будишићу* 1 фамилија говори икавски, а у *Чийлуку* да су ранији становници говорили икавски. За ужички округ тврди да су у *Пилици* Пепељци (67 кућа) раније говорили западним дијалектом и били, изгледа, друге вере. Икавизми су сачувани и у личним и топографским именима, као што су : *Тиодор, Ситијан, Ситиван, Тишан, Звезда, Осридак, Посићење, Плисково, Присека, Приседо, Рика, Сирач, Тришњица*. У *Црвици* 58 кућа говоре и данас икавски, а раније их је говорило још више. У *Својдругу* фамилија Ђеранићи говори икавски.

⁴ Српски етнографски зборник XLVI.

⁵ Српски етнограф. зб. XXXIV.

Први језички стручњак који је проучавао икавски говор у Подрињу био је Херман Хирт. Уз помоћ бечке Академије наука, он је 1898. године обишао тај крај и резултат својих испитивања објавио 1903⁶. Он је испитивао говор дуж десне обале Дрине, од Лознице до Бајине Баште, имајући при том као своје стално седиште Љубовију.

Хирт каже да је немогућно утврдити границу икавштине у Србији. Није нашао ниједно место где се стари самогл. *jaij* изговара само као *и*, већ се место њега напореда говори *и*, *је* или *е*, тј. једни говоре *и*, други *е* трећи *је*. Али он је нашао неке језичке карактеристике, које се огледају у нарочитом изговору неких гласова, тј. у *артикулационој бази* и у *акценту*. Њему се учинило да су начин изговора и акцентовања у Азбуковици друкчији него у ужичком и ваљевском округу, али није покушао објаснити у чему је та разлика. Даље је запазио неку врсту гутуралног, тј. веларног изговора *сутл. л*, али, *веди*, његов тембр није тако таман као у руског тврдог *л*. Такав изговор је опазио чак и у ђака у Крупњу. Према свему томе, Хирт изводи овакав закључак:

„На основу ових карактеристичних знакова који се запажају слухом може се у западној Србији на разним местима сасвим јасно ограничити сразмерно пространа дијалекатска област, а да је она првобитно била *икавска*, излази из тога што сам остатке *и* нашао свугде где сам могао посматрати овај нарочит изговор“.

Хирт мисли да се икавски говор простире и даље од места која је испитивао, сматрајући да му источна граница иде углавном планинским билом који дрински слив одваја од остале Србије, мада икавског изговора има и преко те границе. Што се тиче босанске стране, мисли да Дрина није граница икавског говора и каже да су га уверавали да се и преко Дрине у суштини говори истим говором. У ужичким селима *Бачевцима* и *Гвосцу* је забележио изговор *јата* као затворено *е* уместо *и*: *бежи*, *двеси*, *деће*, *леб* и др.⁷

Поред икавског изговора, Хирт је забележио још неке нарочите црте у говору овога краја. Тако је нашао да се у неким речима гласови *е* и *и* мешају и замењују, као нпр. *колеба*, *колеко*, *левада*, *леја* (липа), *лељак*, *свешлеца*, али је ту појаву оставио без објашњења. Даље је забележио *е* место *а* у речима: *јеребица*, *јемшии*, *љубезан*, *шедаручно*; *е* место *о* у речима: *чешверо*, *јешеро* итд., *јемужа*, *веденица*. Веларно *л* записао је у речима: *лојаша*, *ложица*, *лола*, *ломшии*, *лонац*,

⁶ H. Hirt, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien. Sitzungsberichte der keis. Akademie der Wissenschaften. Band CXLVI, Wien, 1903. стр. 1—56.

⁷ Оп. cit., стр. 11 и 18.

лончар, лойов, лубеница, луд, лук, луч, оломњанске године, вала, било. Најзад, забележио је да се мушка лична имена на -о мењају као именице женског рода на -а, исто као у Босни: *Перо-Пере, Ацо-Аце, Мујо-Мује* и др.

2) Порекло икавизама у Србији

Проучавајући порекло становништва у некадашњој соколској нахији, која је обухватала старе срезове азбуковачки рачански и део рађевског, Ј. Павловић је покушао објаснити и појаву икаваца у том крају, удаљеном од садашње икавске територије. Али читаво то његово објашњење као некритично не може се примити, јер није поткрепљено никаквим доказима, а као претпоставка је нелогично. Он на једном месту тврди да неки родови знају да су дошли са далеког запада и да су се доселили у првој половини 17. века из западних крајева Босне и Херцеговине, па чак и из Далмације и са острва, и то прво у Осат, на босанској страни, одакле су прешли у рударска села на десној страни Дрине⁸. На другом месту исте књиге (стр. 337) каже да су се у почетку друге половине 17. века по приморским градовима много тражили олово и други метали, па пошто се знало за старе напуштене сребрничке руднике, доста далматинских рудара упутило се у Сребрницу, око које су се населиле многе породице, а одатле су се нове породице пребацивале преко Дрине, на стара рудишта. А на трећем месту тврди да се према икавцима остали држе по страни и нерадо их гледају, зато што су „с далека запада, нечисти и друге вере“. (Ibid.).

Ово објашњење порекла икаваца у Подрињу је без икакве основа. У Далмацији, осим каменолома и рудника тупине, од које се израђује цемент, других рудника нема, нити их је кадгод било, а најмање металних. О неком пресељавању из млетачке Далмације у земље под Турцима не може бити говора, нарочито у другој половини 17. века, кад је Венеција била у рату с Турском због Крита. Наши су људи ускакали у Далмацију, а нису отуд долазили у Турску ради печалбе.

У своме великом делу „Метанастизичка кретања на Балканском Полуострву“⁹. Јован Цвијић говори о икавцима у горњем Подрињу и о њихову пореклу. Он каже да икаваца има од ужичког села Пилице, изнад Бајине Баште, па низ Дрину до Брасине и у два три суседна ваљевска села. Сад, вели, нема ниједног чисто икавског села,

⁸ Соколска Нахија, стр. 346—347.

⁹ Српски етногр. зборник XXIV, 1922.

али има врло разгранатих икавских породица, које живе измешане с досељеним ијекавским породицама из Пиве, Дробњака, Херцеговине и старе Рапке. Икавци су и муслимани горњег Подриња, у Сакру и Малом Зворнику. Чини му се да је икаваца било раније много више у Азбуковици, Рађевини и Јадру. Он зна да је пре 40-50 година, тј. 1870—1880, у Јадру, у селима Бадањи, Сипуљи и Симином Брду било икавских породица, које с у неким речима биле задржале икавштину (стр. 12). Али у погледу порекла ових икаваца Цвијић се колеба. На једном месту исправно каже :

„До скоро сам био уверен да је то икавско становништво врло старо, исто са оним које је у ранијим временима преовлађивало у суседним деловима Босне, јер и у осталом старом становништву Јадра, које не говори икавски, има друкчијег нагласка и друкчијих етничких особина него што су оне досељених ијекаваца. Досељеници јужног дијалекта назову кашто икавце стародремцима, неке сматрају за физички и духовно слабије и о њима имају разне шаливе приче“. Али мало даље, ослањајући се на податке и објашњење Љ. Павловића, Цвијић мења мишљење и закључује да су се икавци доселили из Далмације и Боке, па вели :

„То би била нека врло стара и у толико нејасна миграциона струја, што јој не знамо узрок и што је противна нормалном правцу миграционих струја, које су се кретале с динарске системе према Далмацији“ (стр. 12—13).

Професор А. Белић се на више места дотиче икавског говора у западној Србији, и то у вези са стварањем шумадијско-сремског дијалекта. Тако у свом чланку о штокавском дијалекту у Станојевићевој Енциклопедији каже :

„Новоштокавског западног говора нестало је у крају између реке Босне и Дрине. Ја претпостављам, да се то становништво делимично од 14—16 века пребацило у Србију, Срем, Бачку и Банат и ту га је нестало у новоштокавском источном говору. Та мешавина дала је прве заметке тзв. шумадиско-сремског (или шумадиско-војвођанског говора), који се налази у северозападној Србији и Војводини... У Барањи, Лици и Крбави, северној и југозападној Бачкој они су се населили из Херцеговине под називом Буњеваца и Шокаца“ (стр. 1071).

Даље у истом чланку вели :

„У старом Хуму левом страном Неретве, па према Зворнику, ишла је пруга, која је одвајала јекавски говор од икавског. На горњем делу те пруге налазио се несумњиво појас смешаног икавско-

јекавског говора . . . Икавци, који су се находили између реке Босне и Дрине, отишли су делимиче у Србију и Војводину, где их је нестало у шумадиско-сремском говору, или су се сачували као икавске оазе око Дрине по западној Србији“ (стр. 1077).

Стј. Павичић у своме опсежном делу „Podrijetlo naselja i govora Slavonije“ (1953. год.) овако објашњава појаву икавизама у северо-западној Србији:

„Stoga se čovjek teško otimlje misli, da je izvjestan dio savsko-dinarske struje, doprijevši spomenutom cestom do Sirmijuma, prečao i na tom velikom brodu Savu i unišao u desnu Posavinu i bližu cersku Podgorinu. Tom pretpostavkom najlakše bi se mogla objasniti ona čudna govorna pojava, da se na tom zemljištu s desne strane Save još od 15 st. nahodi dosta tragova ikavštine“ (стр. 33).

На другом месту исте књиге он ову мисао потврђује:

„Osим toga vjerojatno je, da je već u prvoj općoj seobi u 7. st. poveći dio velike ikavske struje, koja je starim cestama bila doprla u srednji i istočni kraj dunavskosavskoga međuriječja . . . prečao na starim brodovima kod Mitrovice, Klenka i Kupinova Savu i rasuo se po zemljištu između Drine i Kolubare“ (стр. 45).

Последњи се осврће на ову појаву др Павле Ивић у својој „Дијалектологији српскохрватског језика“ (1956. год.). Говорећи о појави икавизама у шумадиско-војвођанском дијалекту, тврди да се није могло доказати ни да су северна Србија и Војводина икад биле насељене неким старим икавским слојем становништва, ни да су овамо у масама прешли претпостављени средњевековни икавци северо-источне Босне“ (стр. 80). На другом месту, одређујући границе млађег икавског говора, помиње где је у западној Србији забележен икавски изговор (стр. 174), а мало доцније усваја поменуто тврђење Љ. Павловића да су се икавци доселили из Далмације и западне Босне и Херцеговине у XVII веку (стр. 183). Међутим, у својем делу „О говору галипољских Срба“ Ивић даје сасвим друкчије мишљење. Објашњавајући икавизме у галипољском говору, он вели да су они некад допирали бар до Јагодине (стр. 433).

У закључку задржаћу се на свима овим објашњењима и рећи своје мишљење о томе које се од њих и уколико може усвојити.

ниједан пример са затвореним *e* место *u* од старог јата, нити мешање *u* и *e*.

Сокб в. *Козлук* на стр. 489.

Селанац. Говори се помешано ијекавски и екавски, а успео сам записати ове икавизме: *бијжи*, *двѣ*, *кудиља*, *намастила*, *недиља*, *ирид*, *идишра*, *иригледали су*, *ириокрѣш*, *иришавѣ*, *иришила*, *не смим*, *идишриба*.

Торник: *бијаде*, *вишавѣ*, *врићу*, *двѣ*, *ди*, *дишићи*, *дицаѣ*, *кдмба*, *кудиља*, *кудилѣише*, *мистио*, *недиља*, *Недиљко*, *пѣт недиља*, *ниди*, *биди*, *дишрај*, *ири* (пре) *ирид* кућу, *ирико* *Присѣдлѣ*, *ирилаз* (прелаз), *ириседник*, *ирише* (прићите) *развијѹ*, *риком*, *рику*, *ришко*, *свишу*, *свића*, *сићи* (сећи), *ириба*, *ириша*, *иуди*.

Хирт је записао ове икавизме: *бриг*, *бриза*, *вирујем*, *вишишца*, *врижа*, *гниздо*, *гришѣ*, *дѣти се*, *дриново*, *жмизда*, *зайивамо*, *измири*, *кудиља*, *либ*, *лик*, *лика*, *лин*, *лишосѣ*, *лиска*, *мисец*, *ишна*, *ошњи млико*, *ирико*, *разумѣ*, *разумѣмо*, *рика*, *свића*, *слишца*, *не смѣмо*, *срида*, *умриши*, *Цвишца*, *цина*.

Џбвница. Говори се ијекавско-екавски, али се чувају и икавизми, као што су: *двѣ* (и X), *ддлѣ*, *гдѣ*, *кудиља* (и X), *либа*, *недиља*, *ионедиљник* (и X), *ирићемо* (прећемо), *иризивѣ се* (презива се), *иризиме*, *ириирѣдѣм ирискочи*, *смѣмо* (и X), *Сийианов*, *ушира*. Код Хирта и: *млико*, *разумим*, *смѣмо*.

Цѣрина. Говори се икавски, а уколико не, онда екавски (ијекавски само вок. *дијѣше*, како се говори у целом подринском округу). По тврђењу Љ. Павловића¹⁰ говоре икавски: Бубичићи, Брајићи, Раосаљевићи, Марчетићи, Пуљези и Цигани муслимани: Биберовићи, Копиловићи и Грачани, који су досељени из Сокола. Због мешавине икавско-екавске, или можда, због некадашњег нарочитог изговора јата¹¹, у овој општини сам забележио највише примера са затвореним *ѣ* од јата. Ево примера са *u* и *ѣ*: *бѣжѣли*, *бесѣдѣ*, *биљѣ*, *ѹ Вришту*, *гдѣ*, *гришан*, *двѣ*, (и X), *дикојѣ*, *дишићи* (и X), *дѣца*, *дица* (и X), *ддниклѣ*, *зрѣо*, *исѣрибијан*, *кудиља* (и X), *на лѣву*, *лиши*, (лети), *недиља* (и X), *Недиљко*, *никакав* (некакав), *ники*, *никуд* (некуд), *обѣма*, *дсим*, *дишѣрѣ*, *дишра*, *Осѣчина*, *идбегнѣ*, *иосѣчѣ*, *идишра*, *ири*, *ириби* (преби), *ириѣско*, *иришца*, *ирид*, *иричо*, *ириксинѣ*, *ирикучѣ*, *иришишѣм*, *ириседник*, *иришидник*, *иришѣци* (опанци од пресне коже), *ришко*, *ришца*, *свишѣ* (и X), *на свишу*, *свића*, *сидила*, *сичѣра се*, *сино*, *не смѣм*, *Срѣшко*, *срѣком*, *иришѣше*, *не ѹмѣм*, *Цвијо*, *Цвишко*.

¹⁰ Соколска нахија, стр. 347, 454—458.

¹¹ Испор. П. Ивића. Говор галипољских Срба, стр. 54 и даље.

Бодгитица говори екавски, а од икавизама записао сам једино ове: *биж, врѣди, дица, дишињи, кудица, мийа, мийо, недиља, Недилко, идгрѣши, идтишило, идсече, сидише, сино, сриѣан, Сриѣен, сийина, сийиње, Цвијић, Цвиѣин*.

Врбић говори екавски, са овим икавизмима: *ибжиже, Пдсйиње, ириварила, ириврило, ирикјуче, узрила*.

Комирић говори екавски, али сам ипак нашао тамо ове икавизме: *дишићи, кудеља, ники, идиѣстим, ириѣерај* (претерај), *Сийиан, усйриба, ујела*. Место *е* има *и*: *Тидор*; исп. и *сенеца*.

Кржава. У Горњој Кржави нисам био, али сам чуо да се у њој говори икавски, па и Хирт сматра да Кржава припада азбучковачкој икавској области. Он је записао само ове икавизме: *двй, дивѡјка, кудиља, недиља сикура, цйианица*. У Доњој Кржави, сасвим уз Крупањ, данас се говори ијекавски.

Мали Зворник. Кад је становништво града Сокола, које је било муслиманско, 1867. године расељено, један део се населио у М. Зворнику и, по Љ. Павловићу, фамилија Имшировића говорила је икавски. Ја сам у том месту записао само ове примере: *бижашин, бвди, бнди, йолйишо, ирибѡли* (преболи), *ирид, ирико, сйаросидици, цйли, уциниши*. Место *и* има *е*: *ирейуцаши, иресйавиши*.

Тѡмањ говори ијекавски, али сам ипак чуо ове икавизме: *бижи, дишићи, кудиља, ирид кућом, ирикјуче*.

Шљивова. У овом планинском селу говори се икавски, само млађи мушкарци помало мешају екавски изговор. Чуо сам ове икавске речи: *бесида, бижашин, бијаде, бине, бриг, бригвйишо, бриме, брисйи, вйнац, вѣнчаши, вйиар, вршиѣено, врића, врићи, ди, дивѣр, дивѡјка, дише, дйишешу, дйишелина, ддиширају, дримѡ, звйр, јим, јиде, кудиља, кудильбана, лѡб, лѡба, ливй, лий, лйишо, млико, мйишо, Милинко, Младин, найрим тога, невисйа, недиља, ники, нико* (неко), *идиѣрај, идириба, ирибивѡ, ирибије, ириварио, ирившиѣ, иридрй, иригријало, ирикине, ирикјуче, ирижйвила, иризиме, раздѣли, разумй, рйзашин, сасичен, свйи, свйића. сидй, сикурица, сйме, сино, сѣйи, се, сйи, не смй, снйг, Срѣшен, сриду, сйиина, шйло, шйишо, шриба, шришиња, шуди, цйв, чѡвк*.

Ружевац говори ијекавски, тако да сам забележио само три икавизма: *бижи, кудиља и недиља*.

Ваљевска Подгорина

Данас се у овом крају углавном говори екавски, ијекавски само у селима непосредно испод планинског венца Медведник—Јабла-

ник—Повљен. Икавски остаци најбоље се чувају у планинским селима која су најближа азбуковачком срезу.

Брџовица говори ијекавски, са доста икавизама, од којих сам забележио ове: *брџа, брџова метла, Брџовица, дѣше, дѣшић, дѣца, дѣши, кудиља, кудиљинше, либ, недеља, нѣки, њонедѣлник, њосијан, њрид, њрилаз* (прелаз), *Приображѣње, њриљашим, њрићи* (прећи), *смѣла* (смела), *снѣг, Срићко, ујидишрѣби*.

Често се замењује и са *е*: *Медница, нѣди, њрѣвремен* (привремен), *њрѣкучи, њрембраши, њрѣовѣшка, њрѣсусѣво, њрѣсѣави* (пристави).

У овом селу записао сам ове речи с веларним *л*: *вдлови, вдлим главу, ддлом, њсѣлаши, лѣлечу, ловац, Милан*.

Врагѣчаница. Према раније добивеним обавештењима, очекивао сам да ћу овде наћи икавски говор, али сам могао забележити само ове икавизме: *биџи, брџа, брџовача брѣгом, кудиља, кудиљка, либач, лишо, лишо, лишошѣи, недеља, Нѣдѣљко, њонедѣлник, њдишриба, њриба* мн.

Место и ове речи имају *е*: *лѣнија, Медница, њрѣсело му, њрѣсѣави* лонац.

Вујиновача говори ијекавски, мешајући икавизме, од којих сам забележио: *гѣри* (горе), *зѣсмије се, куднѣла, недеља, Нѣдѣљко, нѣкако* (некако). *њрид, њризиме, њрико, Срићко*.

Замена и са *е*: *нѣди, њрѣслава, нањремер*.

Драгијевица говори екавски, са овим икавизмима: *бѣгаши, гридиша, грѣшан* у Бога, *дѣци, жѣдрѣбе, њсѣѣијам, кудиља и кудѣља, лѣши, нѣки, нањишрѣд, њред, њризиме, њрисѣдник, њрисѣкла, њдишериати, Срићко, њриба*.

Замена и са *е*: *нѣк ѣзѣ, лѣнија, Медница, њрѣздѣм, њрѣзнаница, њрѣсѣави*.

Лѣлић. Записао сам само ове икавизме: *биџи, дѣвѣјко, дѣшић, кудиља, недеља*. Да се у овом селу некад говорило икавски, види се и из ове анегдоте. Препирале се на сточној пијаци две жене из овога села око тога чије је теле лепше. Једна вели: „Лѣпшѣ мѣје теле!“ Друга јој одвраћа: „Јѣк, дрѣго, лѣпшѣ мѣје! На то им довикне трећа жена из другог неког села: „Лѣпсали вам обѣма, кад сте тѣлико загалѣмиле“.

Лѣсковица. Говори екавски с понеким икавизмом, од којих сам забележио само ове: *кудиља, недеља, Нѣдѣљко, њдѣжѣ, њрѣварѣла*.

Лѣиашан. Основни говор је екавски с доста икавизама, као: *Бѣгѣрад, бијѣде, бишије* (бежите), *дѣ, дѣвѣјка, дѣше, дѣцѣ, јѣишри, либ, лѣшиѣ, лѣишѣ, Лѣиосава, наддѣмѣра, недељѣ, нѣки, Осѣчина, њрѣшѣдѣли, њрѣ, њрид, њришѣчѣ, њнѣшѣ, њризиме, њрѣсѣдник, њрѣсѣавѣно се, рѣци, сѣди, сѣла* (села), *сѣци, нѣ смѣ, срића, срѣћа, Срѣћко, њрибало, њриди*.

села поред Дрине, босанска села с леве стране Дрине и горња села ваљевске Подгорине, а другим делом у области екавског наречја : планинска азбуковачка села, даље од Дрине, и она у сливу Јадра, као и рађевска села у истом сливу и нижа села ваљевске Подгорине.

Мада ми није био задатак да детаљно испитујем говор овога краја, који је у основи исти са околним ијекавским односно екавским говорима, сматрао сам да овде треба указати на неке специјалне особине овога краја. осим икавизама, које могу корисно послужити за правилно објашњење појаве икавизама у западној Србији, па и даље на истоку и северу. На неке од тих особина, као што је раније речено, већ су указали Милићевић, Љ. Павловић и Хирт, као нпр. на затворен изговор самогл. *ѣ* посталог о јата, мешање *и* и *е*, веларно *л*.

Фонетика

1) Самогласници. Затворено *ѣ* од старог јата. Овакав изговор нашао је Хирт у селима *Гвоздац* и *Бачевци*, у ужичком срезу, у речима као: *леб*, *лејо*, *дејше сено* и др.¹³ Ст. Новаковић запазио је да се у неким селима у Тамнави јат изговара као „нешто средње између *е*-и“¹³, а познато је да се тако изговара свако дуго *е* у Потисју. Најзад, драгоцен прилог за ову појаву дао је др П. Ивић¹⁴, који је утврдио у говору галипољских Срба да се сваки стари самогл. *ѣ* изговара, наглашен или дуг ненаглашен „као нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *е*“. Ја сам овако затворено *ѣ* место некадашњег јата чуо и записао у многим местима и у многим речима, као што су: *бѣжѣти*, *бѣсѣда*, *врѣди*, *дѣцо*, *зрѣо дѣтера*, *осѣчина*, *на свѣшћу*, *сѣћи*, *срѣћа* и др. Не може се утврдити никакво правило за изговор оваког *е*, јер се чује напоредо са *и* у истим местима, како у Србији, тако и на левој страни Дрине, као што се види у II глави. О објашњењу ове појаве в. у Закључку.

Самогласници *а* и *о*. У Драгодолу сам чуо затворен изговор самогл. *а* као *а^о* у речима: *за^одрузи*, *Ма^орко*, *ѿла^ови*, слично изговору који се чује у Дубровнику. Самогл. *а* и *о* се замењују у речима: *ан^омо* (Козлук и М. Зворник), *ан^о* (а оно) (Козлук), *дол^око* (Црвица). Место *о* у речима *воденица*, *воденичар* и другим изведеницама изго-

¹³ Оп. cit. 18.

¹³ Глас СКА 10, 66.

¹⁴ О говору галипољских Срба, С. Д. Зборник XII, стр. 54.

ваздан. Увече су играли заједно, а после очли заједно кући. Кад је дошло кући, отац га окрени савати: „Зашто ти да се ожениш, а твоја старија браћа нису. И отац га одма одиљ. Тако је прожivio дуго и шњом изродио два сина и једну шћер, али му је она припоручила да је чува од конопаца, јер ће, се још притворити у змију кошто је била. Та шћер му се испроси највише због што је нака лепа била. Кад је била реда да дођу сватови њиној кући, он отиде са њом да догире сена. Кад су натоварили сјено, он се попење на кола да свјежје сјено и пребаци конопац прико кола, па довати њим њу и викне: „Што то не вежеш,?“ а она одговори: „Оди да видиш шта је“. Кад он поглед, а она се притворила у змију, па стане кукати. Она му каже: „Немој да кукаш, већ пружи једно дрво да се попнем на сјено, па ме погле стовари у шталу, да ме не види нико. Он тако и уради. Кад је стовари на сјено, она затражи да јој донесе вечеру. Он јој донио и она вечерала и рече: „Сад ме лепо покри, да спавам, не би л штогод уснула“. Он је покрије, и она заспи. Ка’ су сватови дошли да доде ћевјку, стану распитивати: „Камо прија?“ Он им казиво да је она ту. Кад је јутру било, она више свѣга човека да јој дође, па му каже да је уснула да триба да је пољуби зет у чело прико дштрѣг ножа. Сви се сватови зачуде кад видѣ ноликѣ алу у штали и невирују да је она никад била иксан. Али она каже: „Зѣте, ако то урадиш, бићу кошто сам и била“. Он се реши, извади пушку, потегне на њу и каже: „Баба, ако ме дѣрнеш, дба ћу ти метка у чело“, сагне се прико ножа и пољуби је у чело. Она скочи, загрли га и каже: „Бог убио онѣ мајку која блѣ вѣли сина него зѣта!“ И тако је досад.

Кодлук. (Чуо од Алије Пекмезовића, старца од 84 године, досељеног из Сокола). — Кад ће кнез Милош да доде султану да молѣ да нас дигне из Сокола, било ми је око седамнег годѣна. Једног дана прднесѣ се глас: бѣгме кнез испословѣ ферман од султана да сви Турци испртљају из Србије. Али ми то не вировасмо, мислѣћи: ко ће нас са наше земље дѣћи; то не морѣ никад бити. Док ѣво ти једног дана зађе заптија по кућама, па рече да сваки иде кајмакаму на никѣ ферман. Кад ми тамо, а оно стѣго ферман од кнеза да му султан одобрио да се Соко исели у Босну. Ми у то не вировасмо, док и сам кајмакам не рече да је така јазија царска и нема другѣ. Али ми још не мислимо да

идемо, те све одбијасмо од данас до сјутра, док један дан багџу султáнов мѐмур с ферманом, те нас и јопѐт у град на тембил. Ка' тамо мѐмур отвори ферман, а султáн заповида да смјста исељимо у Босну. Али се нама никакò није ишло од својој кућа и иманџа, те се народ договори с кајмакамом да живи одављѐ нећемо, а ако се нико нађе да сѐли, да га тобције сá града из топовá убију, а мѐмура пограбише и стрпаше у тавницу. Кад не прòђе ни мисѐц, ёво ти другòг мѐмура сá другим султáновим ферманом, у коме султáн велѝ или да смјста пртљáмо, или хѐ нас све прòклѐти и довести на нас áскер и сѝлом избáцити, те народ уфати и овòг мѐмура, те и њег заједно с оним првим у тавницу бацѝ. Аге Соколџани почѐше се пòсли бринути да не страдамо свѝ, ако султáн пошáлѐ Арапе, те се спрѐмише у Бијòград пàши за сáвјет, па отишáвши лáђом низ Дрину, уврátѐ се у Зворник Махмут пàши и кáжү зашто идү у Бијòград, а он их одмá врати, велѝни : „Ку'ћете у Бијòград, кад и из Бијòграда султáн дѝжѐ пàшу. Аге, пошто ји је Махмут пàша из Зворника повратио, чим су дошли кућама бòјѝни се кáзнѐ од султáна због áпшѝња мѐмура, пò ноћи све своје пòпакују и крадом исеље из Сокола, јер по дану ни сү смѝли, пошто би ји спáије сá града из топовá пòбили, а кад свѝт виђе да се првáци исељавају, почѐ све један по један, док не дође и султáнова кòмора, те нас све дѝже и дòпрати до Дрине, па нaтоварѝ на лáђе, па низ Дрину Зворнику, те нас туди за једну зѝму раздѝлише пò селима, а кад дође прòлиће, а султáн кудуком пòправѝ у Кòзлуку кòлибе за свакòг по једну, те нас смѝсти, али је пуно наши отишло у другá мѝста : у Јању, Трнову, Брѝзову Пòље и бòзна којекудá. Ка(д) смо се досѝлили, никò врѝме султáн нас помáгò нòвцем, по вижлѝн на глáву, док се мáло не пòправисмо, па пòсли пристаде.

V. ЗАКЉУЧАК

Размештај икавског говора у Подрињу

Икавски говор у западној Србији чува се још доста добро у четири некадашња среза : азбуковачком, подгорском, рађевском и рачанском. Поред тога, делимично сам га забележио и у неколико босанских села које сам успео обићи. У ствари, он се чува у целој некадашњој Соколској нахији, а ван њених граница још и у Рађевини и Подгорини. Али он се не чува свуда у подједнакој мери. Најбоље, скоро потпуно, још се говори у високим селима по падинама пла-

њинског ланца Лисина-Повлен-Јабланик-Медведник-Рожањ-Соколска планина-Јагодња. По сачуваности икавског говора, према мојем и Хиртовом испитивању, испитана села могу се овако распоредити :

I. *Месџа с добро сачуваним икавским говором :*

У Азбуковици: Љубовија, Горња и Доња Љубовића, Горња и Доња Оровица, Савковићи, Торник, Вршић, Царина, Драгодо, Соко (в. Козлук);

у Подгорини: Брезовица, Вујиновача, Суводањ, Попатањ, Остружањ;

у ужичком Подрињу: Бачевци, Гвоздац, Љештанско, Овчиња, Оклетач, Својдруг, Стрмово, Црвица.

II. *Месџа са слабије сачуваним икавизмима и са смешаним говором:*

1) *икавско-екавским :*

У Азбуковици: Бобићи, Гуњаци, Пецка;

У Подгорини: Драгијевица, Лесковица, Поћута, Лелић, Ребељ, Совач, Станина Река, Тубравић, Осечина, Врагочаница.

у Рађевини: Богоштица, Врбић, Шљивова, Комрић;

2) *икавско-ијекавским :*

У Азбуковици: Горња и Доња Буковица, Горња Трешница, Дрлаче, Грчић, Леовић, Постење, Селанац, Узовница, Г. и Д. Кошље, Лазе;

у ужичком Подрињу: Вишесава, Дуб, Зарожје, Рогачица, Костојевићи, Сијерац, Рача, Бајина Башта, Пилица, Пепељ;

у Рађевини: Томањ, Рујевац, Кржава;

на босанској страни: Факовић, Скељани, Сикирићи, Биљача, Градина, Сасе, Кравица, Зелиње.

Према предањима која су забележили Љ. Павловић, Хирт, па и ја, може се поуздано тврдити да се у свима побројаним селима у недавној прошлости говорило много чистије икавски. То најбоље сведочи случај са Љубовијом, у којој је Хирт забележио највише икавизама, а ја нисам ниједан. Школа, војска и администрација учинили су да се све више усвајао екавски изговор, којим млади људи само и говоре, а старци и жене, који су неписмени, још чувају свој старински изговор, али и они нерадо говоре њим пред странцем, као стидећи га се, јер их екавци и ијекавци због њега исмевају и сматрају их простим. У *ствари*, данас се у овој области чују сва *три* изговора *новоијекавског дијалекта*.

Икавски шрагови ван Подриња

Икавизми нису ограничени само на ову област, него су расути далеко на север и исток од ње. Према сведочанству Ј. Цвијића њих је било и у Јадру, а ја сам их забележио у Пауницама и Рајковићу, источно од Ваљева, па чак и у Срему код православних екаваца. Кад би се пажљиво испитао говор у свима селима оближњих срезова, уверен сам да би се у многим од њих нашло икавских речи. А познато је да се не само у северозападној Србији, на исток све до Крагујевца и Дунава и на север до Саве, већ и преко ове две реке, у Срему, Бачкој и Банату, редовно употребљава у неким основама и облицима *и*, било као замена јата, било аналошко. Пошто је ово раширено на целој територији шумадијско-сремског наречја, које је постало књижевни језик екавског изговора, сасвим је разумљиво што је у неким облицима овако *и* постало правилан књижевни изговор.

Ево случајева кад се јавља *и* место *е*, било као замена јата, било по аналогији :

1) у основи речи: *видрица*, *гриоџа*, (*г*)*ди*, *ни(г)ди*, (*г*)*ди*који, *донikle*, *додијаџи*, *овди*, *онди*, *изриком*, *гњиздо*, *ники*, *нисам*, *сифак*, *сијаџи*, *сикифа*, *Милинко*, *Младин* и др.;

2) у компаративу: *стирији*, *мудрији* и сл.

3) у падежним завршецима: *глави*, *реци*, *на враџи*, *на коми*, у *Карловци*; *мени*, *шеби*, *себи*, *с ових*, *од отих*;

4) у инфинитивној основи глагола на *-иџи* место *-еџи*, од којих глагола многи су ушли и у Вуков Рјечник: *желџи*, *живџи*, *вољџи*, *стириџи*, *оздравџи*, *леџи*, *омаџи* и др.;

5) у имперфекту и аористу: *бијах*, *носијах*, *огријах*, *јосијах*;

6) у префиксу *нѣ-* и *ѣрѣ-*: *ники*, *николико*, *ѣривариџи*, *ѣрид*, *ѣрико*.

У вези са сачуваним икавизмима и напоредо с њима иде и мешање *и* и *е*, нарочито у префиксима *ѣри-* и *ѣре-*, као нпр.: *ведло* м. *видело*, *веднем* м. *видим*, *ѣрслава* м. *прислава*, *ѣрстиавиџи* м. *ѣрстиавиџи*, *ѣреглавци* м. *приглавци*, *белеца* м. *белица*, *сенеца* м. *сеница*, *езести* м. *изести*, *стиенеца* м. *стеница* и др. Ово мешање је утолико јаче уколико је ближе територији у којој се добро чува икавски говор, а последица је мешања староседелачког икавског и досељеног екавског становништва. А тамо где су дошљаци били ијекавци место *и* говори се понекад *је-* или *ије*, нпр.: *смјерује се*, *смјерио се*.

Ови преостали икавизми и мешање *и* и *е* у северозападној Србији, Срему, Бачкој и западном Банату могу послужити као путоказ

за утврђивање некадашње распрострањености икавског наречја у данашњој СР Србији и за решење питања постанка шумадијско-војвођанског наречја и савременог књижевног језика екавског изговора.

Икавизми и мешање *и* и *е* у екавском говору Војводине нису само констатовани на терену, већ су они ушли и у језик свих старијих војвођанских писаца и писаних споменика. Овде ћу се задржати само на писму угарског краља Матије Корвина, које је упутио 1487. године султану Бајазиту II, а које је објавио проф. Н. Радојичић у Јужнословенском филологу XX, бр. 1-4. Писмо је свакако саставио неки Србин из Војводине у канцеларији за преписку с Портом, која се тада водила на српском језику. Језик је у том писму екавски, мада је понекад употребљен знак ђ, али само по традицији, јер је употребљен и место обичног самогл. *е*, који је и тада понекад погрешно изговаран место *и* као и данас у говорима са икавизмима, нпр.: *ѣрѣљѣљю*, *ѣрѣљѣни*, *ѣрѣсѣои* (пристоји). У поменутом писму нашао сам ове икавизме: *безидио* (тј. беседио), *обиѣа* (ген. мн. обећања), *зайовиди*, *зайовисѣи*, *видила*, *ѣовида*, *разуми*, *ѣлине*, *извидиѣи*, *ѣовидано*, *зайовидю*, *ни(је)*, *видиѣше*, *видиѣем*, *ричи*, у *Хрваѣих*. у *ѣабори*, *ѣридрагому*, *ѣонѣки*, *ѣикога*, *ѣикоје*.

На крају, ја сматрам да су сви ови икавизми остаци икавског говора, који се изгубио у екавском, а не да су неки, тј. они што су примљени и у књижевни језик, постали по фонетским законима или аналогизмом, као што се обично објашњавају. Аналогиза је само помогла да се икавизми одрже. Јер да је то само аналогиза, зашто се њене последице не би остиле и на осталој територији екавског наречја, удаљеној од икавске области. И тамо има аналогизе, али се нпр. место *мисѣиѣи* говори *мисѣѣи*, по аналогизацији према *видѣѣи-видѣи*.

Порекло икавског говора у Србији

Напред, у гл. II, изнета су мишљења наших научника, лингвиста, географа и етнографа, о овој проблему, а овде ћу их укратко поновити.

По мишљењу Љ. Павловића, икавски говор донели су у 17. веку досељеници-рудари из Далмације. Цвијић је у почетку сматрао да је то досељење неприродно и да су икавци у Подрињу староседеоци, али је доцније усвојио Павловићеву тезу, мада с неверицом. Проф. Белић сматра да су икавци из источне Босне, између Босне и Дрине, од 14-16. века прешли у Србију и Војводину и ту се изгубили у шумадијско-војвођанском говору. Проф. Ст. Павичић сматра да се у 7. веку, још при досељењу у нову постојбину, једна јака струја главне

савскодинарске струје расула између Дрине и Колубаре. П. Ивић је прво тврдио да се није могло доказати да су северна Србија и Војводина икад биле насељене неким старим икавским слојем. Доцније је усвојио тезу Љ. Павловића о досељењу икаваца из Далмације и западне Босне и Херцеговине, али је на крају, испитавши језик галипољских Срба и нашавши у њима доста икавизама, објаснио их тиме што су икавизми икад допирали све до Јагодине, мада он притом мисли на оне икавизме који се налазе у савременом књижевном језику.

Нарочиту пажњу заслужује објашњење Ст. Павичића, које је изнео на више места у поменутој својој књизи, позивајући се на разне старе изворе.

Поред све документације и детаљног разлагања о насељавању Срема и у вези с њим о појави икавизама у западној Србији, код Павичића има једно чудно тврђење, а то је: да су досељеници у те крајеве још у 7. веку били икавци и да су били католици, тачније речено Хрвати! Такво објашњење је без икаквог основа. Прво, у време досељења наши преци су имали још *ѣ* као нарочит вокал, а његови рефлекси су забележени тек у 13. веку. Друго, у то време хришћанска црква још није била подељена на католике и православне, а према Павичићевим подацима католичка бискупија у Сремској Митровици основана је тек 1229. године, тако да је, како сам каже, „на том земљишту народ пристајао уз грчку цркву, као што је било и у 10., 11. и 12. веку“. Треће, он своју „савскодинарску струју“, која је захватила и Срем и западну Србију, сматра хрватском, као и „панонску или подравску“, док „моравскозетску“ сматра српском. Чудно је да се може у једном озбиљном научном делу говорити о тачно омеђеној граници између Срба и Хрвата још у 7. веку, кад ни једни ни други још нису имали својих држава, већ су се досељили из старе постојбине у стадију племенског живота, а познато је да се појам народности јавља много доцније, као последица самосталног државног живота.

И други су наши научници везивали икавски изговор за вероисповест. Тако су Решетар и Белић сматрали и тврдили да су икавци само *католици* и *муслимани*, а никако и православни. У својој полемици с Решетаром проф. Белић каже:

„... о православним нема шта да се рече када се зна да *икавци*, као што сам ја изнео, могу бити само *католици* и *муслимани*; то ја нисам навео само за један крај, већ за све српске области...“¹⁸.

¹⁸ О српским или хрватским дијалектима. Одговор Д-ру М. Решетару. Прештампано из „Бранкова Кола“, 1909, стр. 10.

Тачно је да је доцније, као последица прозелитизма, изговор јата као *и* постао обележје припадности католичкој цркви, тако да данас у Лици има икавских родова са истим презименом као и њихови ијекавски рођаци; али данашњи икавски говор у Подрињу и икавски остаци у осталој западној Србији и Војводини то демантују.

На основу проучавања икавског говора у Подрињу, садашњих икавских остатака у области екавског наречја, историјских података и некадање политичке припадности тога краја, ја могу само поновити, мало измењено, оно што сам рекао у својој „Дијалектолошкој карти Војводине“ (стр. 27—30).

Кад су се у новоштокавском дијалекту добила три изговора старог јата, што је могло бити и пре 13. века, граница између екавског и икавског ишла је, вероватно, кроз северозападну Србију, полазећи са горњег тока Дрине на северисток, па источно од Београда прелазила преко Дунава у Банат. Пошто се писани споменици са *је-ије* уместо *ѣ* јављају тек у 14. веку, у почетку је та граница ишла на југу све до Јадранског мора, јер и данас има екавизама у Зети и у Бихору, раније српско становништво око Скадра говорило је екавски, а у неким херцеговачким старим писмима има екавско-икавске мешавине. Ијекавски изговор јата последњи се јавио, и то у данашњој Црној Гори, на земљишту где су се екавски и икавски сучељавали и мешали. Али намеће се питање: зашто се тај изговор није јавио и северније, на целој граници између екавског и икавског изговора? Који су то психолошки, фонетски, културни и политички чиниоци који су га изазвали? То је питање тешко решити и засад се може само нагађати. Пошто се наши научници Решетар, Белић, Ившић и Павичић не слажу, дају и ја своје тумачење.

При објашњавању промене *ѣ* потребно је узети у обзир политичке перипетије кроз које је наш народ пролазио у току свога историјског развитка, нарочито од 12. века, кретање и сеобе народа и садашње стање народних говора у целој земљи. Познато је да је наш језик свуда на својој периферији не само највише подлегао утицају околних језика, него и најбоље сачувао неке старе особине, нпр. у фонетици, акценту и морфологији. То се десило и са заменом *ѣ*. Без обзира на то како се тај самогласник развијао у најстаријој фази развитка нашега језика на Балканском полуострву, највероватније је да се он прво променио у *е*, јер је то његова данашња замена не само у средњоштокавском, старијем штокавско-екавском, чакавско-екавском и кајкавском, него и у словеначком и македонском, дакле свуда по периферији наше земље. У централном делу језичке територије као

последица динамичног државног и културног живота, настале су разне промене у језику, па се и замена јата променила. То *e* добијено од *љ* још се разликовало од старог *e* и вероватно се изговарало као затворен самогласник, на какав закључак упућује говор галипољских Срба, према испитивањима П. Ивића. Он је у том говору утврдио да се место *љ* налази вокал који се изговара „као нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* затворенији од *e*“, који он бележи знаком *e*¹⁹. Ивић мисли да су се галипољски Срби одселили из околине Јагодине (данас Светозарева) можда крајем 16. века, што би значило да се у то време *љ* тако изговарало и у том крају. Ово се мишљење може мирне душе усвојити, јер смо и Хирт и ја забележили сличан изговор место старог *љ* у икавском говору Подриња. Такав изговор могао је бити у целом новоштокавском дијалекту, који се доцније даље на запад поступно сужавао, док се није добио чист самогласник *и*, а на истоку се почео ширити до нормалног *e*, свакако под утицајем све јачег досељавања из јужнијих крајева, где се *љ* изговарао као *e*. Питање постанка ијекавског изговора је посебан проблем, у који се овде не могу упуштати.

После тога, можда од 14. века, настао је процес фонетских, акценатских и морфолошких промена у новоштокевском дијалекту, обухвативши сва три изговора, па и икавски у Подрињу и даље на северу, који је ипак сачувао неке старе језичке особине, нарочито у Војводини. Уколико је икавски говор у Срему био попустио пред навалом екавских досељеника из Србије у 15. веку, па и раније, за време „Сремске краљевине“ краља Драгутина, он је накнадно појачан у 16. веку, кад су Турци заузели Срем и у њему, као и у Славонији, населили многа места муслиманима из источне Босне, свакако икаваца између реке Босне и Дрине, које су тамо заменили ијекавци с југа. Ст. Павичић је подробно дао преглед свих ранијих муслиманских насеља у Срему¹⁹. Пошто је Турска, побеђена у ратовима с Аустријом у 17. и почетком 18. века, напустила Срем, муслиманско становништво се иселило из њега, вративши се у Босну, а заменило га је екавско становништво из северозападне Србије. Тиме се завршило формирање шумадијско-сремског наречја, екавског говора млађега типа, са остацима икавског изговора, какав је и сад у Србији и Војводини, који је постао и књижевни језик екавског изговора.

Према изнетом материјалу покупљеном на терену и према досадашњем излагању, мислим да се може закључити да данашњи икавски

¹⁹ Оп. cit., стр. 63—65.

говор у Подрињу нису донели никакви досељеници из Далмације, Херцеговине и Босне, већ да је он остатак икавског наречја, насталог од самог почетка изговора *ѣ* као *и* у северозападној Србији и Војводини. Преостали икавизми ван Подриња показују територију на којој се он некад говорио.

НЕКЕ РЕЋЕ РЕЧИ

бедраїи (бѣарѣла), цветати
бекуїа, тупа бритва
бојађи, бајаги
бѣјсе, можда
брглоч,-ѡча, брглез (птица)
вадѣница, воденица
вѣдло, светлост од свеће, лампе
великѡчки, врло велики
вѣшкар, овде
врѣшан, одличан, изврстан
вѣдѡбре, окуда горе
гѡјбун, ваљда
Гермаїи, тако ужичани зову Вальевце
гѡнаїи, гѡнѣм, учест. за *гонїи*
гѡрамо, овамо горе
дилѣко, далеко
ѡѡјкара, крмача с прасадима
ѡѡлѣмо, овамо доле
Живораїика, женско име
жѡурљив, хитар на послу
зѡвоз, превоз (преко реке)
зѡкрѡјница, чобанска колиба на саоницама која се премешта према пресељавању тора
зѡба, зова
зѡѡкара, пећина
искѡсиуриїи се (шљива), добити махуне због паразита
искѡвидиїи, испричати

јаѡрка, јарак за наводњавање
јаїи, јакати
јѣверица, веверица
јѣчмик, јечмичак
јѡлар, улар
кавѣнисаїи, пити кафу
кѡчњѡк, качара
кѡјасиїи се, јавити се, помолити се
крмак, свињче (уопште)
куѡмља, кудељка
мѡшиїи се живѡїа, извршити самоубиство
мѣко малко
милинкуша, ранка шљива, црвена, облика маѡарке; употребљава се само за ракију
мишиѡна, пушница (сушница)
мѡчило, мочионица конопље
мѡруз, кукуруз
мѡчнице, мучањ у воденици
нѡбашка, одвојено, засебно
насиуїиљив, превртљив, непоуздан
ѡѡзнѡвчиїи, остати без новаца
ѡѡвркнуїи, ојачати (за дете)
їѡвачица, кукавица
їѡѡравиїи, заборавити
їѡводниѡк, порожје
їѡјѡман, (на паре), лаком, похлепан

идследњача, конопља која се по-
следња чупа

ифвењача, рана конопља
ифивеза, марама повезача
ифидошњи, пређашњи
ифриуз, порожје
ифрдомна, удољица
ифршишије, пртено платно
ифршињак, грудњак на аму

Расисав, мушко име
рановача, рана шљива
редуша, кладња (жита)
ржшишије, ражана њива
рдогуље, рога за свиње
ррдомница, воћка која добро рађа
рркибница, мочионица (конопље)
рручица, руковец

сабајлце, врло рано, зором
самдликница, самониклица
саннице, саонице
скеље, сено садевано на дрвету
сиддбшиши, шчепати

сидмншиши се, станићи се
сидан, обор
сидуда, студен
сидуришиши с идсидавје, уназадити
сунчевњак, сунцокрет
шмбр, пиштољина, мочвар
шойдола, јаблан
шресигађа, кобац ветреуша
шрновача, врста полудивље шљиве, црног и округлог плода
шуне, ту
шудобрје, туда навише
шущкар, ту
шущишени радни, врло вредан
увезла се бдлеси, ударила болест
удезба, згода
узасеб, засебно
уширица, попаша
чдраја, чарапа
шиши, дивља ружа
шишеша, мрцина

Милош С. Московљевић

УПОТРЕБЉЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић А.*, Народна енциклопедија IV, 392-404.
 „ „ О српским или хрватским дијалектима, Глас 78.
 „ „ Zum heutigen Stand der serbokroatischen Dialektologie, Rocznik slavistyczny III.
 „ „ Јужносл. филолог VIII.
 „ „ „ „ XIV.
Ивић П., Дијалектологија српскохрватског језика.
Караџић В., Скупљени грамат. и полем. списи I и III.
Карић Вл., Србија. Опис земље, народа и државе.
Милићевић М. Б., Кнежевина Србија.
 „ „ „ Краљевина Србија.
Московљевић М., Акцентски систем поцерског говора.
 „ „ Говор острва Корчуле, Дијалект. Зборник XI.
Новаковић Сид., Неговање језика српског, Глас 10.
Павичић Сид., Подријетло нвесеља и говора у Славонији.

Павловић Љ., Ужичка Црна Гора, СЕЗб XXXIV.

„ „ Соколска нахија, СЕЗб XLVI.

Režetar M., Der štokavische Dialekt.

Филиповић М., Височка нахија, СЕЗб LIII.

Hirt Hermann, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien.

Цвијић Ј., Метанастијачка кретања, СЕЗб XXIV.

Резюме

ИКАВСКИЙ ГОВОР В СР СЕРБИИ

Милош Московлевић

Считая, что наличие икавизмов в шумадийско-сремском диалекте и в современном сербохорватском литературном языке восточного произношения находится в тесной связи с икавизмами в Подриње, Милош С. Московлевић три раза, в 1930—1933 годах, посетил многие поселения в западной Сербии, не только те, в которых прежние исследователи — Миличевич, Карич, Хирт и Л. Павлович — обнаружили и записали икавизмы, но и многие иные окрестные места, и не только в Сербии, но и в Боснии. Он посетил 75 поселков и в них собрал обильный материал, показывающий теперешнее состояние и распространение икавского произношения в этой области, на основании чего установил прежнюю восточную границу икавского говора в Сербии.

В этой области, что касается замены ъ через и, он установил три зоны: 1) зону, в которой икавское произношение еще хорошо сохраняется; 2) зону, смешанного икавско-экавского произношения; 3) зону смешанного икавско-иекавского произношения. Центральное местоположение занимает первая зона, в гористой части Азбуковицы, в треугольнике Любовия—Крупань—Пецка. Вторая зона занимает территорию на восток от первой; третья же зона находится на юг, на север и на запад от первой, занимая часть Азбуковицы, Радьевины, Подгорины, Ядара и ужичкого Подриња.

Кроме икавизмов автор записал также некоторые иные характеристики: закрытое е, смешивание е и и, смешивание и и ије, произношение ј вм. љ, шћ вм. шћ, велярное л, некоторые старые падежные окончания и пр.

Приняв во внимание наличие икавского говора в Подриње и указав на все икавизмы в шумадийско-войводинских говорах, автор

дал свое объяснение происхождения икавского говора в западной Сербии и его влияния на формирование шумадийско-сремского диалекта, внося поправки в прежние мнения об этом вопросе или оспаривая эти мнения.

Об икавизмах впервые говорит Вук Караджич, не упоминая, что они находятся в Сербии, а объясняя икавизмы Войводины влиянием соседних икавских говоров. М. Миличевич только записал икавизмы в некоторых селах западной Сербии, без объяснения их происхождения. В. Карич лишь упоминает, что в нескольких селах возле реки Дрины говорят на икавском наречии. Х. Хирт посетил большое число сел в Подринье и записал все обнаруженные икавизмы и другие особенности говора. По его мнению, икавское произношение было раньше распространено гораздо дальше на восток, в основном до водораздела реки Дрины и Колубары. Но он ничего не говорит о том, чьими потомками являются эти икавцы: старожилов или пришлецов. Л. Павлович записал все поселки и их семьи в прежней Сокольской нахии (округе) с икавским происхождением.

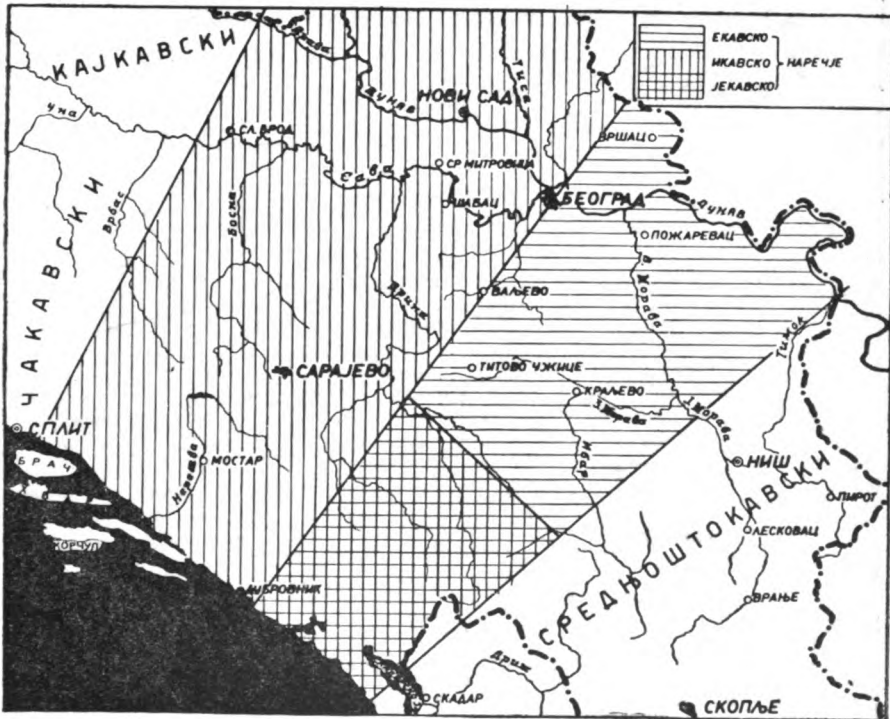
Проф. Цвиич сперва был уверен, что икавцы в Подринье старожилы, но позже усвоил мнение Л. Павловича, что они потомки переселенцев из Боки и Далмации, хотя об этом переселении на другом месте он говорит: „это было бы какое-то очень старое и настолько неясное миграционное течение, что ему нельзя найти причины, и оно не согласуется с нормальным направлением миграционных течений, шедших от динарской системы в направлении Далмации“.

А. Белич и М. Решетар считали, что икавцами были только мусульмане и католики, которые между 14-ым и 16-ым столетиями переселились из восточной Боснии в западную Сербию, Срем, Бачку и Банат, где ассимилировались туземцам восточного, экавского произношения. Из их смешения образовался шумадийско-сремский диалект. Только возле Дрины сохранились икавские оазисы.

Ст. Павичич связал икавский говор в Подринье с хорватством. По его мнению, большое икавское миграционное течение, — которое он называет савско-дринским и считает чисто хорватским, — прибыв в седьмом веке через Панонию, своей самой восточной частью перебросилось через р. Саву и остановилось в Сербии, между Дриной и Колубарой. Но он забыл, что в седьмом веке еще не было сербов и хорватов в смысле народностей, а еще меньше икавского произношения.

Наконец, последний попробовавший объяснить икавизмы в Сербии был П. Ивич, который считает, что невозможно доказать суще-

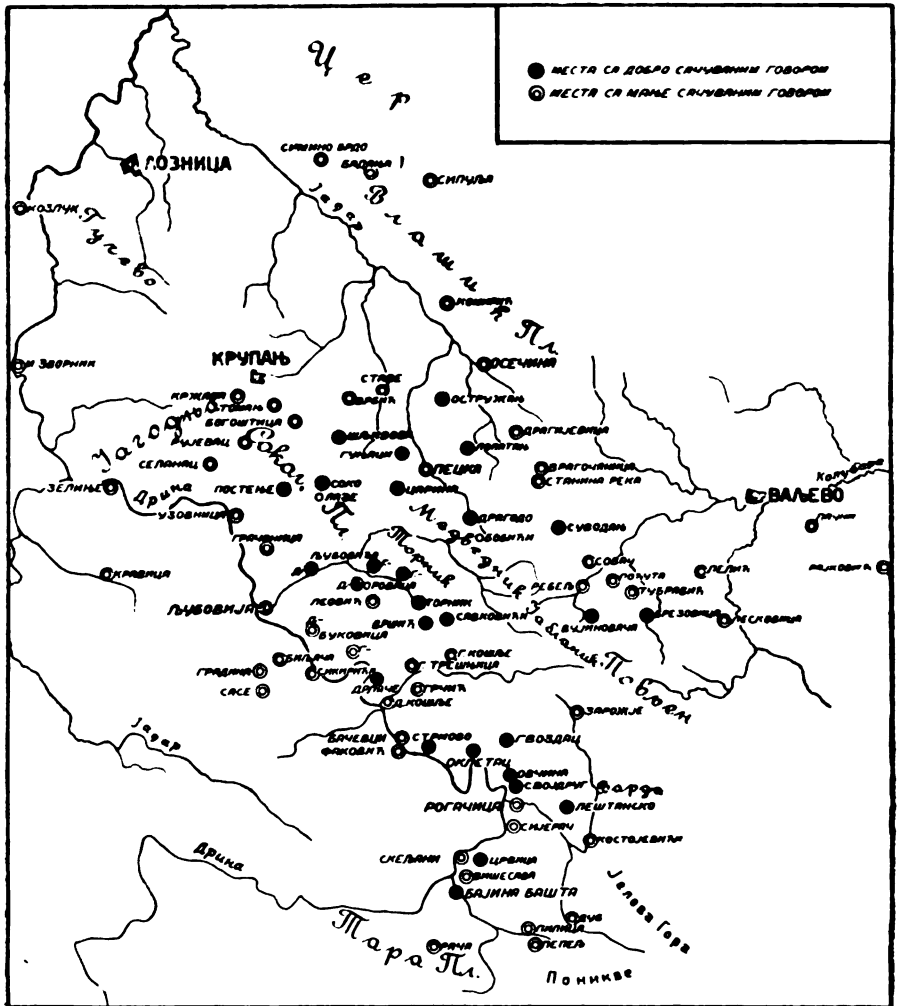
ствование какого бы то ни было старого икавского слоя в северной Сербии и Войводине, а еще меньше, что туда пришли какие-то средневековые икавцы из восточной Боснии. Он усваивает тезис Л. Павловича, что предки икавцев Подринья переселились из Далмации и западной Боснии-Герцеговины в 17-ом столетии.

Карта вероватног најстаријег распореда новоштокавских наречја

М. Московлевич оспариваєт все эти объяснения наличия икавского говора в Сербии и дает свое. По его мнению, первоначально на всей территории штокавского диалекта древний гласный произносился как обыкновенное *e*, точно так, как и сейчас произносится в косовско-ресавском, шумадийско-сремском, в северной части чакавского, в кайкавском, словенском и македонском. Еще до 13-ого века гласный *e*, как замена гласного *ѣ*, начал произноситься по-разному: в восточной части штокавского диалекта, в Сербии, его

произносили как закрытое *ɣ*, дальше же на запад все более закрыто, наконец и как *и*. Под сильным влиянием переселенцев с чисто эквавским произношением, вместо закрытого *ɣ* появилось опять открытое.

Карта икавского говора у СР Србији

Произношение *je, ije* появляется только с 14-ого века, занимая вначале небольшую территорию, верхний бассейн Дрины. Только позже, икавский говор распространился миграцией далеко на запад и север.

Но первоначально восточная граница икавского произношения шла приблизительно от Адриатического моря, западнее Боки Которской, на северо-восток, через западную Сербию, переходя в Банат восточнее Белграда. На основании всего сказанного, икавцев Подринья надо считать потомками прежнего компактного, коренного икавского населения западной Сербии. Икавские остатки на восток и на север от них показывают следы прежнего распространения икавского говора, который смешался с экавскими пришлецами и потерял свое произношение, передав им некоторые икавизмы.